

Pandemi Sürecinde Emzirmenin Önemi

The Importance of Breastfeeding During Pandemic

Nükte TAŞLAR¹, Reyhan AYDIN DOĞAN², Selma HANCIOĞLU AYTAÇ³

Öz: 2019 yılında başlayan COVID-19 pandemisi, tüm dünyada etkisini sürdürerek devam etmektedir. Bu küresel salgın normal yaşamı bozmakta ve hayatın her alanını etkilemektedir. Pandemielerde sağlık bakımı, hızlı eylemler ve müdahaleler gerektirmektedir. Anne ve bebek sağlığının daha dikkatli izlenmesi gereken dönemlerin olduğu; gebelik, doğum ve emzirme gibi durumlarda hızlı bakım gereksinimlerine daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Emzirmenin anne ve çocuk sağlığını koruyucu ve anne-bebek bağlanmasını güçlendirici etkisi pek çok çalışmada ortaya konmuştur. Pandemi dönemlerinde anne sütünün yararları göz önüne alınarak emzirme sürecine ilişkin bir karar verilmesi gerekmektedir. Sınırlı sayıda da olsa literatürde enfekte olan yenidoğanlarda anne sütü bulaş nedeni olarak gösterilmemiştir. Bu nedenle uluslararası kuruluşlar gerekli hijyen koşullarının sağlanması koşulu ile COVID-19 varlığında emzirmeyi önermektedir. Annelerin emziremeyecek kadar hasta olmaları durumunda da sütlerinin sağlıklı kişiler tarafından bebeğe verilmesi önerilmektedir. Bu derleme, COVID-19 pandemisi döneminde emzirmenin öneminin vurgulanması amacıyla yazılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ebelik, Hemşirelik, Psödozis, Yalancı gebelik.

Abstract: The COVID-19 pandemic, which started in 2019, continues to be effective all over the world. This global epidemic disrupts normal life and affects all areas of life. There is more need for fast care needs in cases where pregnancy, birth and breastfeeding, as well as maternal and infant health are in danger. Breastfeeding is an action that protects both mother and child health, strengthens mother-baby attachment, and these effects have been demonstrated at the level of evidence. A decision should be made regarding a breastfeeding process during pandemic periods, considering the benefits of breast milk. Breast milk has not been shown in the literature as a cause of infection in infants who are infected, even though it is limited in number. Thus, international organizations recommend breastfeeding during the COVID-19 process, under the condition that the necessary hygiene conditions are provided. If mothers are too sick to breastfeed, it is suggested that their milk be expressed and given to baby by healthy people. This review was written to emphasize the importance of breastfeeding during the COVID-19 pandemic.

Keywords: Midwifery, Nursing, Pseudocyesis, False pregnancy.

¹Uzman Ebe, İstanbul-Avcılar Halk Sağlığı Müdürlüğü, Avcılar Merkez Aile Sağlığı, ORCID: 0000-0003-1473-0904, nuktetaslar@gmail.com
MSc., Midwife, İstanbul-Avcılar District Health Directorate, Avcılar Center Family Health Center

²Sorumlu yazar: Öğr. Gör. Dr., Karabük Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Ebelik, Bölümü, ORCID: 0000-0003-4950-3699, reyhanyaydin@karabuk.edu.tr
Lecture, Karabük University, Faculty of Health Sciences

³Uzman Ebe, İstanbul İl/Fatih İlçe Sağlık Müdürlüğü, Sofular Aile Sağlığı Merkezi, ORCID 0000-0001-8567-3754, aytacseldma@gmail.com
MSc., Midwife, İstanbul-Fatih District Health Directorate, Sofular Family Health Center

Giriş

COVID-19 Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından 11 Mart 2020 de pandemi olarak ilan edilmiş yeni tip korona virüs salgınıdır (Cheema vd., 2020; WHO, 2020a). COVID-19 enfeksiyonunun 60 yaş üstündeki bireyleri daha fazla etkilediği bilinse de bu süreçte gebeler, lohusalar ve emziren anneler tüm bireyler gibi büyük risk altında ve endişe içinde kalmıştır (Cheema vd., 2020; Lubbe, Botha, Niela-Vilen, & Reimers, 2020). Gebe ve lohusa kadınlar salgın sürecinde kendi sağlıklarının yanı sıra, büyütme, emzirmek ve korumakla yükümlü oldukları bebeklerinin sağlığını düşündükleri için daha büyük kaygı yaşamaktadır (Cheema vd., 2020). COVID-19 pandemisinin hızlı bir şekilde ilerlemesi, her alanda olduğu gibi gebelik ve emzirme sürecindeki belirsizlikleri de beraberinde getirmiştir (Lubbe vd., 2020). COVID-19'un bebeğe ya da emzirme dönemindeki çocuğa olan etkilerinin belirsiz olması emzirme sürecindeki kadınların kuşku duymalarına neden olmuştur (Lubbe vd., 2020). COVID-19 pandemisi ilerledikçe virüsün bulaşma yollarını araştıran çalışmalar da artmıştır (Lubbe vd., 2020). Birkaç çalışmada COVID-19 ile enfekte olan yenidoğanların bulaşma yolları araştırılmış fakat hiçbir çalışma, emzirmenin bulaşmaya neden olduğunu göstermemiştir (Chen vd., 2020; Dong vd., 2020; Lubbe vd., 2020; Zeng vd., 2020; Zhu vd., 2020).

COVID-19 pandemisinin başlangıcında tüm dünyada aynı tedavi süreci izleniyor olsa da emzirme sürecinin yönetimi farklılık göstermiştir. Örneğin; Amerikan Kadın Hastalıkları ve Doğum Uzmanları Koleji (ACOG), COVID-19 ile enfekte olmuş anneleri bebeklerinden almayı önermiş, ayrı odalarda, izolasyon önlemlerine uygun şekilde bakım verilmesinin gerektiğini bildirmiş ve uygulamıştır (ACOG, 2020; CDC, 2020a; Lubbe vd., 2020). Benzer şekilde de Çin Ulusal Sağlık Komisyonu (NHC) emzirme döneminde enfekte olan annenin bebeğe bulaştırmaması için ayrı odalarda ve buna ek olarak da 14 gün boyunca bu ayrılık önerisini duyurmuştur (NHC, 2020). NHC Şubat 2020 bildirisinde; COVID-19 enfeksiyonunun önlenmesi ve kontrolü sırasında hasta olan anne tedavisinin güvenli bir şekilde devam etmesinde ebelerin güçlendirilmesinin önemi vurgulanmıştır (Lubbe vd., 2020; NHC, 2020).

COVID-19'un devam etmesiyle sürecin yönetimi ve bulaşma yolları araştırılarak yeni ve güncel görüşler ortaya konmuştur. Başta anne ile bebeğin emzirme döneminde ayrılmasını benimseyen görüşler daha sonra bu görüşü reddederek emzirmenin desteklenmesini önermiştir. Bu süreçte, ACOG Danışma Kurulu emzirme ile ilgili bildiri yayınlamış ve COVID-19'un solunum yolu virüsü olduğunu, emzirmenin sürdürülmesi gerektiğini, anne ve bebeğinin de ayrılmaması gerektiğini açıklamıştır (ACOG, 2020). Amerikan Pediatri Akademisi (AAP),

2020 ve Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezleri (CDC), enfekte annelerin ve bebeklerinin geçici olarak uzak durmaları, günde bir kez iki metre mesafe koyarak uzaktan izlemelerine izin verildiği ve bunun önemi vurgulamıştır (AAP, 2020; CDC, 2020a).

Uluslararası Ebelik Konfederasyonu (ICM), COVID-19 enfeksiyonu boyunca solunum virüslerinin anne sütü yoluyla bulaşabileceğine dair hiçbir kanıt olmadığını vurgulamıştır. Bu nedenle, semptomatik annelerin ve emziremeyecek kadar hasta olan annelerin genel enfeksiyon kontrol önlemleri uygulanarak emzirmeye devam etmesi gerektiğini bildirmiştir (ICM, 2020).

Tüm bu çerçevede uluslararası konfederasyonlar da anne sütünün koruyucu potansiyelinin bulaşma riskinden daha yüksek olduğunu vurgulamıştır (AAP, 2020; ACOG, 2020; CDC, 2020b; ICM, 2020; Lubbe vd., 2020). Bu duruma ek olarak, anne bebek ayrılığının hem anne-bebek bağına hem de fiziksel ve ruhsal sağlığı olumsuz etkileyebileceği unutulmamalıdır (Bystrova vd., 2009; Lubbe vd., 2020). Kaynakların sürekli güncellenmesi, öte yandan enfekte emziren anne sayısının artması ve emzirme sürecinin devam etmesi buna ek olarak da virüsün sağlık üzerindeki etkileri emziren annelerin kaygı yaşamasına neden olmuştur. Bu derleme, COVID-19 pandemisi sürecinde emzirmenin önemini vurgulamak amacıyla yazılmıştır.

Bebek – Çocuk Sağlığı Açısından Emzirme

Her bir doğum anne ve bebek açısından yeni bir hayatın başlaması demektir. Emzirme, bebeğe de anneye de yeni hayatlarında iyi bir başlangıç yapma fırsatı tanır. Çünkü hem anne hem bebek için fiziksel ve duygusal fayda sağlar.

Anne sütü ile beslenme hayat kurtarıcıdır. DSÖ, sadece anne sütü ile beslenme oranlarının artması sonucu, her yıl 820.000 çocuğun hayatının kurtulabileceğini söylemektedir (WHO, 2020b).

Anne sütü ile beslenme, özellikle erken (ilk bir saat içinde) emzirme çok önemlidir. Annenin doğumdan sonraki ilk bir saat içinde emzirmeye başlaması yenidoğanı, enfeksiyonlardan korur ve yenidoğan ölümlerini azaltır (WHO, 2020c). İlk 5-10 gün salgılanan kolostrumun, olgun süte nispeten içerdiği antienfektif elementler, antikor görevindeki sekretuar IgA 20-30g/l, çinko, sodyum ve A vitamini ile immünoglobülinler sayesinde gastrointestinal sistemde oluşturacağı tabaka ile yenidoğanı enfeksiyonlardan korumaktadır (Samur, 2008). Bu nedenle; pandemi döneminde anne sütü verilmeli ve özellikle erken emzirme teşvik edilmelidir.

Emzirmenin yararları sadece yenidoğan dönemi için değildir. Bir çocuğun hayatının ilk 2 yılı çok önemlidir. Çünkü bu dönemdeki optimal beslenme; morbidite ve mortaliteyi düşürür, kronik hastalık riskini azaltır ve genel olarak daha iyi gelişimi destekler (WHO, 2020c). Anne sütünün çocuk enfeksiyonlarına ve maloklüzyona karşı koruduğunu bildiren meta analiz çalışması mevcuttur (Victora vd., 2016). Ayrıca; zeka artışında, aşırı kilo alımının ve diyabetin azalmasında da etkisi rapor edilmiştir (Victora vd., 2016). Kronik hastalıklara sahip bireylerin salgından daha ciddi etkilendiğini vurgulayan çalışmalar referans alındığında, uzun vadede pandemiler de dahil anne sütünün ne denli önemli olduğu ortaya çıkacaktır (Qin vd., 2020; Song vd., 2020; Wan vd., 2020). Emzirmenin diyabet, koroner arter hastalıkları ve kardiyovasküler hastalıklar üzerinde de koruyucu rolü bildirilmiştir (Rameez vd., 2019). Benzer şekilde bulaşıcı hastalıkların yaygın olduğu yerlerde emzirmenin bebek ölümlerini azaltmada da özellikle etkili olduğunu bildirmiştir (Victora vd., 2016).

Emzirmenin hem kısa hem de uzun vadedeki yararları incelendiğinde pandemi sürecinde emzirmenin durdurulması ve anne bebeğin ayrılması bebek ve çocuk sağlığını negatif yönde etkileyecektir (Lubbe vd., 2020; Samur, 2008). Bununla birlikte COVID-19'un bulaşma yolunun anne sütü olmaması emzirmenin sürdürülmesi için önemli bir göstergedir (Zeng vd., 2020; Zhu vd., 2020).

COVID-19 pandemisi sürecinde enfekte şüphesi olan annelerin hijyen koşullarına dikkat ederek emzirmesi gerektiği vurgulanmış ve emzirme süreci ile ilgili düzenli aralıklarla kılavuzlar yayınlanmıştır. Bu hijyen koşulları düzenli ellerin yıkanması, dezenfektan kullanımına dikkat edilmesi, anne yatağı ve bebek beşiği arasında iki metre mesafe koyulması, emzirme öncesi ve sonrası memelerin yıkanması, maske takılarak emzirilmesi ya da sütlerinin sağılması ve süt sağma ekipmanlarının düzenli olarak dezenfekte edilmesidir (Calil, Krebs, & Carvalho, 2020; Cheema vd., 2020; Pereira vd., 2020). COVID-19 sürecindeki emzirmenin önemini anlattığı broşürlerde, anne ve bebeğin ayrılmaması gerektiğinin önemi vurgulanmıştır. Anne ve bebeğin ayrılmasından doğacak yan etkiler; stres, anksiyete, kaygı, süt üretiminde azalma ve ailenin etkilenme süreci Chemma vd.'nin, (2020), yayınladığı görsellerde dikkat çekici bir şekilde resmedilmiştir.

Doğrudan bebeğini emzirebilen asemptomatik ya da hafif semptomlu annelerin, hijyen koşullarına dikkat ederek ve bebeğini korumak için maske ile emzirmesi gerektiği bildirilmiştir (AAP, 2020; ACOG, 2020; Cheema vd., 2020; Lubbe vd., 2020). Bu süreç görsellerle annelere

aktarılmış ve ilgili görselde bebeğini emziren annenin maske taktığı ve hijyen koşullarına dikkat ettiği vurgulanmıştır (Cheema vd., 2020).

Bebeğini emziremeyecek durumda olan annelerin ise; COVID-19 bulaş önlemlerine, hijyen ve süt saklama koşullarına uyararak sütlerini sağarak anne sütü ile beslemelerinin uygun olduğu bildirilmiştir (ACOG, 2020; Cheema vd., 2020; ICM, 2020; Lubbe vd., 2020).

Pereira vd.'nin, (2020), 22 COVID-19 pozitif anneyi inceledikleri vaka serisinde, annelerin %90,9'unun emzirmeye devam etmeyi tercih ettiklerini, hijyen koşullarına uyararak emzirdiklerini, yenidoğanların COVID testlerinin negatif olduğu ve 2 yenidoğanın prematürite nedeniyle yenidoğan yoğun bakım ünitesine yatırıldığı bildirilmiştir.

Dünya Sağlık Örgütü'nün emzirme ve COVID-19 raporunda 43 COVID pozitif annelerin sadece 13 tanesinin bebeğinde COVID-19 enfeksiyonuna rastlandığı bildirilmiştir. Annelerden alınan süt örneklerinde COVID enfeksiyonu saptanmamıştır. Bu nedenle DSÖ COVID enfeksiyonunun anne sütü ile bulaşmadığı, viral yol ile bebeklere bulaştığını bildirmiştir (WHO, 2020e).

Anne Sağlığı Açısından Emzirme

Emzirmenin postpartum dönemde anne fizyolojisi ve psikolojisi açısından da faydası olduğunu bilinmektedir. Literatüre baktığımızda emzirmenin postpartum depresyonla bağlantılı olduğu belirlenmiş birçok çalışma mevcuttur (Dennis ve McQenn 2009; Dias ve Figueiredo 2015). Bir çalışmada; emzirmenin doğumdan itibaren 2. ve 4. aylarda postpartum depresyonu azalttığı belirlenmiştir (Hamdan & Tamim, 2012).

Ayrıca bazı çalışmalar postpartum süreçte, kadınların bağışıklık sisteminin ve hipotalamik-hipofiz-adrenal (HPA) eksenin büyük oranda etkilendiğini göstermiştir (Corwin & Pajer, 2008).

Benzer bir diğer çalışmada; depresyona yatkın kadınlarda üreme hormonu değişikliklerinin afektif düzensizliği etkilediği belirtilmiş, bağışıklık sistemi ve HPA ekseninde oluşan değişikliklerin postpartum depresyonun oluşumuna katkıda bulunduğu önerilmiştir (Schiller, Meltzer-Brody, & Rubinow, 2015). Yine bir çalışma; emziren annelerin gece uyku sürelerinin mama ile besleyen annelere göre 40-45 dakika daha fazla olduğunu, emziren bebeklerin de düzensiz uyku ve uyku bozukluğu oranının mamayla beslenenlere göre daha düşük olduğunu kanıtlamıştır (Doan, Gardiner, Gay, & Lee, 2007).

Bir başka çalışmada; depresif durumun oksidatif ve enflamatuar sistemlerde düzensizliğin eşlik ettiği bir hastalık olduğunu, her tekrarda bu sistemlerin parametrelerinin düzeylerinin arttığını ve bu iki sistemin birbiriyle ilişkili olduğunu belirlemiştir (Heinrichs, Neumann, & Ehlert, 2002). Bu çalışmalar göstermektedir ki emzirme hem bebek hem de annenin bağışıklık sistemini koruyucu pek çok yarar içermektedir. Pandemi sürecinde, bulaş risklerinin önlenerek emzirmenin sürdürülmesi, anne ve bebeğin bağışıklığını güçlü kılarak viral etkiye maruz kalmamaya ya da etkileri en aza indirmeye büyük ölçüde katkı sağlayacaktır. Bir çalışma; erken postpartum dönemde anne- bebek ayrılmasının bebeğin olduğu kadar annenin sağlığını da ciddi boyutta tehdit ettiğini, doğum sonu kanama, anemi, jinekolojik kanser riski ve kardiyovasküler mortalite ve morbiditeyi arttırdığını bildirmiştir. Çünkü emzirme; annenin diyabet ve kanser gibi kronik hastalıklarına yönelik de koruyucu bir mekanizmadır. Aynı çalışma; bulaşıcı hastalıkların yaygın olduğu yerlerde emzirmenin bebek ölümlerini azaltmada da özellikle etkili olduğunu bildirmiştir (Victoria vd., 2016).

Tomori, Gribble, Palmquist, Ververs ve Gross, (2020), izolasyon nedeniyle anne-bebek ayrılmasının emzirme sürecini bozarak ve savunmasız bebekleri bulaşıcı hastalıklara karşı daha korunmasız hale getirerek daha fazla bir sürü zarara neden olduğunu, anne ve bebeğin ayrılmasıyla bozulan emzirme sürecinin acil durumlar için artmış risk oluşturduğunu bildirmiştir. Buna ek olarak, ayrılmanın hastanede bulunulan süre ve taburculuk sonrasında daha düşük viral maruziyet sağlamadığı ama özellikle şiddet eğilimli toplumlar için, yetersiz emzirme ve travmanın getirisi olarak, anne sağlığında olumsuz sonuçları arttırdığı ortaya konulmuştur. Ayrıca çalışma; COVID-19 pozitif şüpheli ya da kesin tanılı anne ve bebeğin ayrılmasının, global çapta bebek ve kadınlar için önlenebilir mortalite ve morbiditenin aşırı olmasına yol açabileceğini ve sağlık politikalarının, izolasyonun kısa ve uzun vadeli etkilerini öngörerek düzenlenmesini önermiştir (Tomori, Gribble, Palmquist, Ververs, & Gross, 2020).

Dünya çapında hızla yayılan COVID-19, tüm dünyaya sosyo-ekonomik farklılıkları ayırt etmeden, insan, statü ve imkân seçmeden bireyleri etkisi altına alabileceğini göstermiştir. Yirmi birinci yüzyılda emzirme epidemiyolojisinin ve mekanizmasının anlatıldığı, 98 çalışmayı kapsayan meta-analizde refah düzeyine göre geliri düşük insanların emzirmeye daha meyilli oldukları ve gelir düzeyi daha iyi olan emsallerine göre daha uzun süre emzirdikleri bildirilmiştir (Victoria vd., 2016). Roberts, Carnahan ve Gakidou, (2013), çalışmasında da benzer sonuçların 33 ülkeye dayalı raporunu bildirmiştir. Rapora göre, COVID-19 pandemisinde ve diğer olası pandemilerde refah düzeyi ayırt etmeksizin her annenin bebeğini

emzirmesi teşvik edilmesi gerektiği bildirilmiştir (Roberts, Carnahan, & Gakidou, 2013). DSÖ'nün 2020 Dünya Emzirme Haftasında “Daha sağlıklı bir gezegen için emzirmeyi destekleyin” teması çok değerlidir. Bu tema doğrultusunda da ülkelere, nitelikli emzirmenin gerçekleşmesi için emzirme danışmanlığına erişimin korunması ve teşvik edilmesi çağrısı yapılmıştır (WHO, 2020d). Pandemi sürecinde hem kendi hem de bebeğinin sağlığını düşünen anne için emzirmenin öneminin büyük olduğu unutulmamalıdır. Gerekli hijyen koşulları sağlanması ile emzirmenin, emzirememe durumunda ise anne sütünün saklama koşullarına uyulması kaydı ile anne sütünün desteklenmesi gerekmektedir.

COVID-19 pandemisinde DSÖ tavsiyeleri;

- Anne ve bebeğin gündüz ve gece boyunca odada kalmaları ve pratik yapmaları sağlanması,
- Özellikle doğumdan hemen sonra ve doğum sırasında kanguru bakımı dahil olmak üzere ten tene temasın sağlanması,
- Annelere, emzirmenin yararlarının potansiyel risklerden önemli ölçüde daha fazla olduğu konusunda danışmanlık verilmesi,
- Annelerin kendileri veya bebekleri COVID-19'dan şüphelenilmiş veya onaylanmış olsun emzirmeye devam edilmesidir (WHO, 2020e).

Sonuç ve Öneriler

Sonuç

COVID-19 pandemisinde yayınlanan rehberlerin bazıları bulaş için risk oluşturacağı kaygısıyla emzirmemeyi ya da anne-bebeğin ayrı odada kalmasını önerse de literatürdeki çalışmaların çoğunluğu emzirmenin faydasının bulaş riskinden çok daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır (ACOG, 2020; Cheema vd., 2020; ICM, 2020; Zeng vd., 2020; Zhu vd., 2020). Emzirme kavramına sadece bebeğin doyması gibi fiziksel ve tek boyutlu açıdan bakmak hem anne hem bebeğin hayatları boyunca çok boyutlu bileşenlerini etkileyen bu sürecin, diğer yararlılıklarını da gerekliliklerini de göz ardı etmeye neden olur. Bu bağlamda, bulaş riskini en aza indirecek kişisel koruyucu önlemler ve eğitimler anne ve yakınlarına sağlanarak emzirme sürecinin teşviki, literatürdeki çalışmalarında gösterdiği gibi en sağlıklı yaklaşımdır.

Öneriler

- Emzirme sürecinin pandemi döneminde daha çok desteklenmesi gerekmektedir.

• Pandemide emzirmenin yeterli desteklenmesi için hem sağlık personelinin hem anne ve yakınlarının eğitim, kişisel koruyucu ekipman vb. ihtiyaçları, sağlık politikasının bir parçası olarak düzenlemeli ve karşılanmalıdır.

• Gebelerin, lohusaların, bebeklerin hizmet aldığı her sağlık kurumunda; emzirme eğitimleri ve emzirme alanları, ek olarak COVID-19 eğitimi almış Ebeler tarafından düzenlenmeli ve sunulmalıdır.

• Anne ve bebek ayrılmamalı ve sürekli ebe desteği ile bakım sürdürülmelidir.

• Süreçlerin aksamaması için gerektiğinde telefonla görüntülü izlem, takip ve eğitim devam ettirilmelidir.

• Ebeler, emzirme sürecinin sürdürülmesine ilişkin karar mekanizmalarında anneyle iş birliği yapmalı ve yetki bakımından özerk olmalıdır.

• Emzirme süresince enfekte olan anneler maske takmalı, her emzirme ve öksürdüğünde ya da hapşırdığında maske değişimi yapmalı, ellerin yıkanması için düzenli teşvik edilmeli, dezenfeksiyon önlemleri almalı ve yapay emzirme desteği alan bebeklerde emzirme ekipmanlarının sterilizasyonlarının yapılmalıdır.

• Emzirme sürecinin tüm yararları göz önüne alındığında, gelecek neslin tüm sağlığının yapı taşı olan bu kavramın sürdürülebilirliği, gelecekle ilgili birçok parametrenin değişkeni olarak çok önemlidir.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Yazar Katkıları: Fikir: RAD, NT, SHA; Tasarım/ Dizayn: RAD; Denetleme- RAD, NT, SHA; Veri toplanması ve/veya işlenmesi-SHA, NT, RAD; Analiz ve/veya yorum-SHA, NT, RAD; Yazıyı yazan-SHA, NT, RAD.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Kaynaklar

AAP. (2020). AAP issues guidance on breastfeeding during COVID-19 pandemic American Academy of Pediatrics. <https://www.aappublications.org/news/2020/04/23/COVID19breastfeeding042320>.

ACOG. (2020). Novel Coronavirus 2019 (COVID-19). [https://www.acog.org/en/Clinical/Clinical Guidance/Practice Advisory/Articles/2020/03/Novel Coronavirus 2019](https://www.acog.org/en/Clinical/Clinical%20Guidance/Practice%20Advisory/Articles/2020/03/Novel%20Coronavirus%202019).

Bystrova, K., Ivanova, V., Edhborg, M., Matthesen, A.S., Ransjö-Arvidson, A.-B., Mukhamedrakhimov, R., ... Widström, A.-M. (2009). Early contact versus separation: Effects on mother–infant interaction one year later. *Birth*, 36(2), 97-109. <https://doi.org/10.1111/j.1523-536X.2009.00307.x>

Calil, V. M. L. T., Krebs, V. L. J., & Carvalho, W. B. de. (2020). Guidance on breastfeeding during the COVID-19 pandemic. *Revista da Associação Médica Brasileira*, 66(4), 541-546. <https://doi.org/10.1590/1806-9282.66.4.54>

- CDC. (2020a). Coronavirus Disease 2019 (COVID-19). <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/need-extra-precautions/pregnancy-breastfeeding.html>
- CDC. (2020b). Coronavirus Disease 2019 (COVID-19). <https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/hcp/caring-for-newborns.html>
- Cheema, R., Partridge, E., Kair, L. R., Kuhn-Riordon, K. M., Silva, A. I., Bettinelli, M. E., ... Blumberg, D. (2020). Protecting breastfeeding during the COVID-19 pandemic. *American Journal Of Perinatology*. <https://doi.org/10.1055/s-0040-1714277>
- Chen, H., Guo, J., Wang, C., Luo, F., Yu, X., Zhang, W., ... Gong, Q. (2020). Clinical characteristics and intrauterine vertical transmission potential of COVID-19 infection in nine pregnant women: A retrospective review of medical records. *The Lancet*, 395(10226), 809-815. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30360-3](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30360-3)
- Corwin, E. J., & Pajer, K. (2008). The psychoneuroimmunology of postpartum depression. *Journal Of Women's Health*, 17(9), 1529-1534. <https://doi.org/10.1089/jwh.2007.0725>
- Doan, T., Gardiner, A., Gay, C. L., & Lee, K. A. (2007). Breast-feeding increases sleep duration of new parents. *The Journal Of Perinatal & Neonatal Nursing*, 21(3), 200-206. <https://doi.org/10.1097/01.JPN.0000285809.36398.1b>
- Dong, L., Tian, J., He, S., Zhu, C., Wang, J., Liu, C., & Yang, J. (2020). Possible vertical transmission of SARS-CoV-2 from an infected mother to her newborn. *JAMA*, 323(18), 1846-1848. <https://doi.org/10.1001/jama.2020.4621>
- Hamdan, A., & Tamim, H. (2012). The relationship between postpartum depression and breastfeeding. *The International Journal of Psychiatry in Medicine*, 43(3), 243-259. <https://doi.org/10.2190/PM.43.3.d>
- Heinrichs, M., Neumann, I., & Ehlert, U. (2002). Lactation and stress: Protective effects of breast-feeding in humans. *Stress*, 5(3), 195-203. <https://doi.org/10.1080/1025389021000010530>
- ICM. (2020). Official Statements on Novel Coronavirus (COVID-19) and Pregnancy. [https://www.internationalmidwives.org/icm-news/unfpa-statement-on-novel-coronavirus-\(COVID-19\)-and-pregnancy.html](https://www.internationalmidwives.org/icm-news/unfpa-statement-on-novel-coronavirus-(COVID-19)-and-pregnancy.html)
- Lubbe, W., Botha, E., Niela-Vilen, H., & Reimers, P. (2020). Breastfeeding during the COVID-19 pandemic—a literature review for clinical practice. *International Breastfeeding Journal*, 15(1), 1-9. <https://doi.org/10.1186/s13006-020-00319-3>
- NHC. (2020). National Health Commission (NHC) of the People's Republic of China. Notice on strengthening maternal disease treatment and safe midwifery during the prevention and control of new coronavirus pneumonia. National Health Commission of the People's Republic of China. <http://www.nhc.gov.cn/xcs/zhengcwj/202002/4f80657b346e4d6ba76e2cfc3888c630.shtml>
- Pereira, A., Cruz-Melguizo, S., Adrien, M., Fuentes, L., Marin, E., Forti, A., & Perez-Medina, T. (2020). Breastfeeding mothers with COVID-19 infection: A case series. *International Breastfeeding Journal*, 15(1), 1-8. <https://doi.org/10.1186/s13006-020-00314-8>
- Qin, C., Zhou, L., Hu, Z., Zhang, S., Yang, S., Tao, Y., ... Wang, W. (2020). Dysregulation of immune response in patients with COVID-19 in Wuhan, China. *Clinical Infectious Diseases*, 71(15), 762-768. <https://doi.org/10.1093/cid/ciaa248>
- Rameez, R. M., Sadana, D., Kaur, S., Ahmed, T., Patel, J., Khan, M. S., ... Ahmed, H. M. (2019). Association of maternal lactation with diabetes and hypertension: A systematic review and meta-analysis. *JAMA Network Open*, 2(10), e1913401-e1913401. <https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2019.13401>
- Roberts, T. J., Carnahan, E., & Gakidou, E. (2013). Can breastfeeding promote child health equity? A comprehensive analysis of breastfeeding patterns across the developing world and what we can learn from them. *BMC Medicine*, 11(1), 254. <https://doi.org/10.1186/1741-7015-11-254>
- Samur, G. (2008). Anne sütü. Sağlık Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1-21.
- Schiller, C. E., Meltzer-Brody, S., & Rubinow, D. R. (2015). The role of reproductive hormones in postpartum depression. *CNS Spectrums*, 20(1), 48. <https://doi.org/10.1017/S1092852914000480>
- Song, F., Shi, N., Shan, F., Zhang, Z., Shen, J., Lu, H., ... Shi, Y. (2020). Emerging 2019 novel coronavirus (2019-nCoV) pneumonia. *Radiology*, 295(1), 210-217. <https://doi.org/10.1148/radiol.2020200274>
- Tomori, C., Gribble, K., Palmquist, A. E., Ververs, M.-T., & Gross, M. S. (2020). When Separation is not the Answer: Breastfeeding Mothers and Infants affected by COVID-19. *Maternal & Child Nutrition*, e13033. <https://doi.org/10.1111/mcn.13033>
- Victora, C. G., Bahl, R., Barros, A. J., França, G. V., Horton, S., Krasevec, J., ... Rollins, N. C. (2016). Breastfeeding in the 21st century: Epidemiology, mechanisms, and lifelong effect. *The Lancet*, 387(10017), 475-490. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(15\)01024-7](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(15)01024-7)
- Wan, S., Xiang, Y., Fang, W., Zheng, Y., Li, B., Hu, Y., ... Xiong, Y. (2020). Clinical features and treatment of COVID-19 patients in northeast Chongqing. *Journal Of Medical Virology*, 92(7), 797-806. <https://doi.org/10.1002/jmv.25783>

- WHO. (2020a). Coronavirus (COVID-19) events as they happen. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/events-as-they-happen>
- WHO. (2020b). COVID-19 and breastfeeding. https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0010/437788/breastfeeding-COVID-19.pdf?ua=1
- WHO. (2020c). Q&A on COVID-19, pregnancy, childbirth and breastfeeding. World Health Organization. <https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/coronavirus-disease-COVID-19-pregnancy-and-childbirth>
- WHO. (2020d). World Breastfeeding Week 2020 Message. <https://www.who.int/news/item/31-07-2020-world-breastfeeding-week-2020-message>
- WHO. (2020e). Breastfeeding and COVID-19: Scientific brief, 23 June 2020. World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/332639>.
- Zeng, L., Xia, S., Yuan, W., Yan, K., Xiao, F., Shao, J., & Zhou, W. (2020). Neonatal early-onset infection with SARS-CoV-2 in 33 neonates born to mothers with COVID-19 in Wuhan, China. *JAMA Pediatrics*, 174(7), 722–725. <https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2020.0878>
- Zhu, H., Wang, L., Fang, C., Peng, S., Zhang, L., Chang, G., ... Zhou, W. (2020). Clinical analysis of 10 neonates born to mothers with 2019-nCoV pneumonia. *Translational Pediatrics*, 9(1), 51. <https://doi.org/10.21037/tp.2020.02.06>